

ევეთიმე ივანეს ძის ხელაძის

სტამბის

30 წლის არსებობის დღესასწაულის გამო

ისტორიული მიმოხილვა

ზ. ჭიჭინაძისა.

მოლოცვის

წერილები და დეპეშები

იუბილარის სურათით

გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან

თბილისი

სტამბა ე. ი. ხელაძისა, რუსის ბაზარი, საეკლესიო სახლი.

1902 წ.

ევეთიმე ივანეს ძის ხელადის

სტამბის

30 წლის არსებობის დღესასწაულის გამო

ისტორიული მიმოხილვა

ზ. ჭიჭინაძისა.

მოლოცვის

წერილები და დეპეშები

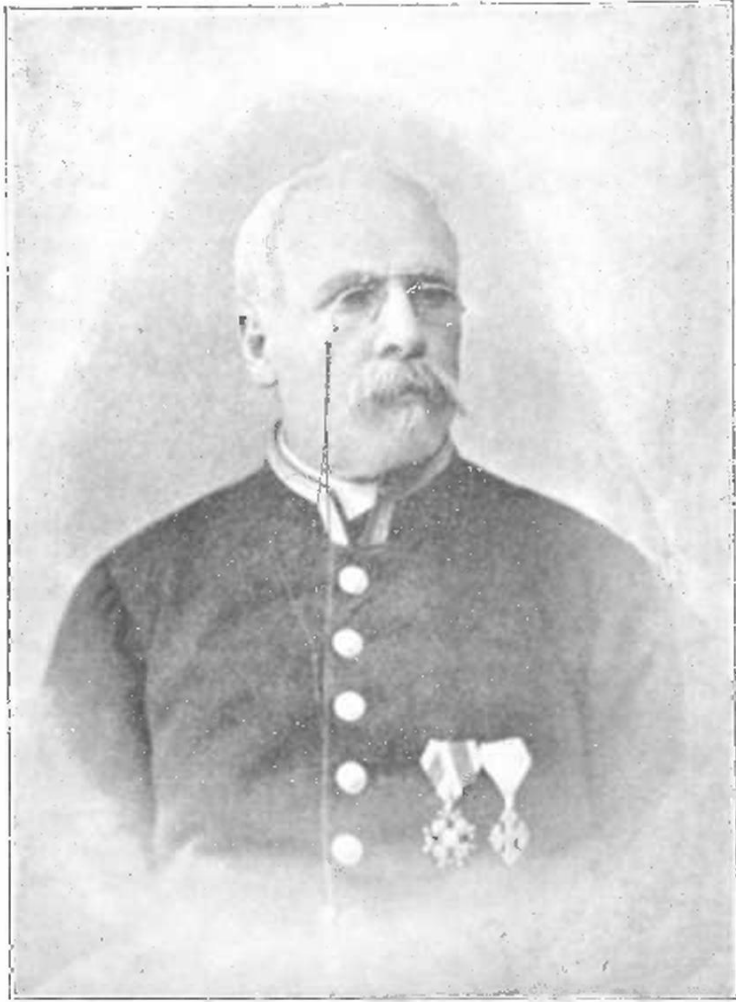
გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან

თბილისი

სტამბა ე. ი. ხელაძისა, რუსის ბაზარი, საეკლესიო სახლი.

1902 წ.

ქართული სტამბის ისტორიიდან

ექვთიმე ივანეს ძის ხელაძის 30 წლის დღესასწაულის გამო.

ქართული სტამბის და ბეჭდვის ისტორია თუმცა ძველი რამ არ არის, მაგრამ რაც არის და რაც გვაბაღია, ჩვენ არც მისი ავკარგიანობისა ვიცით-რა, თითქოს ერთის მხრით მის გაცნობას და ანუხსვას ჩვენ არც კი ვსაჭიროებთ, მაგრამ ეს არ არის ფარსავი და სანუკარი, ყოველ ერს აქვს თავის სტამბის ისტორიის ცნობები, მათ კარგად იციან არა მარტო სტამბის დაარსება და წიგნების ბეჭდვა, არამედ იმ პირთა შრომის და ცხოვრების ცნობებიც, ვისაც კი სასტამბო ასპარეზზე უღვანია. სტამბის და მწიგნობრობის ასპარეზზე უმთავრესად თუ ყველგან და ყველასაგან მარტოდ მწერლები, რედაქტორები და გამომცემლები ფასდებიან, ვიტყვით, რომ ამათ გვერდით მდგარათ უნდა გამოცხადდნენ სტამბის ხელოსნები და მუშებიც, რადგანაც ესენი არიან მეორე მხარე რედაქტორ-გამომცემელ-მწერლებისა და რასაც ერთნი სწერენ, იმას მეორენი ხორცს ასხმენ და საქვეყნოდ ასულმეტყველებენ.

ამიტომ ჩვენც საჭიროდ მიგვაჩნია, რათა ყოველ ჩვენს სასტამბო და სამწერლო ხელოსან-მუშაკთ მოღვაწეობის ცნობანიც ავხსოთ, ამომწყობი იქნება, მბეჭდავი თუ გინდსხვა რამ ხელოსანი, ეს ჩვენთვის ორივე ერთია, რადგანაც ყველა ამ მუშებს ჩვენის ცხოვრების ასპარეზზე და ნამეტურ სტამბის წინაშე საკმარისი შრომა მიუძღვისთ. სამწუხარო აქ მხოლოდ ის არის, რომ ჩვენი ძველები არ მისდევენ ასეთ ცნობათ შესწავლას, ხელოსანთ შრომის დაფასებას, მათს შესახებ მათ სულ არაფერი ცნობები დაგვიტოვეს, მაგ.: მესტამბე მიქაელზე, რომანოზ ზუბალაშვილზე და მრავალთაც სხვებზე არა თუ აზით ძველებზე, ჩვენ არა ვიცით-რა თვით უახლოეს დროის, XIX საუკუნის, რუსეთში ყოფილის ამომწყობის სვიმონ მესტამბე ტაბიძის შესახებაც კი, რომელიც მუშაობდა აკადემიის სტამბაში და რომელმაც ამოაწყო ყველა ქართული სააკადემიო გამოცემანი. თითქმის ყველა ქართული განსაცვიფრებელი შრომანი. ამ უკანასკნელზე ჩვენ მარტო შემდეგი ვიცით ბროსეს სიტყვით:

«სვიმონ მესტამბე ტაბიძე ბეჭდვაზედ იყო მცდელია,
დავბეჭდეთ წიგნი ან ახლად, ძველის-ძველია»-ო.

ასევე არა ვიცით-რა 1820, 30 და 50 წლების ქართულ სტამბათ ამომწყობთა და მბეჭდავთ ცნობებიდგან. ასეთ საქმეთა და პირთა ცხოვრების ცნობანი ჩვენში უძველეს დროიდან იწყება, მაგრამ სამწუხაროდ, დღეს თითქმის ესეც უცნობია ჩვენთვის, სრულიად მქრალი. ესლა ჩვენ აქ შევეხებით, ერთის ასეთის მშრომელის ცნობათა განმარტვას და იმედია, რომ ეს ანუსხვა თავისებურს მნიშვნელობას იქონიებს ჩვენის ბეჭდვის ისტორიის ასპარეზზედ. ეს პირი, სახელდობრ არის მესტამბე ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძე, რომლის ოცდა ათი წლის სასტამბო მოღვაწეობის იუბილე იქმნა გარდახდილ, ამ 1902 ივნისის 29-ს, ამ კაცის ცხოვრება, ფეხის ადგმა, ახალგაზდობა და დაბერებაც მჭიდროდ არის შეკავშირებული ქართული სტამბის აღორძინების საქმესთან და მის ისტორიასთან, რომლის უახლოესი დროც 1860 წლების შემდეგიდამ იწყება.

ექვთიმე ივანეს ძე დაიბადა 1846 წ. მამა ამისი ივანე იყო მღვდელი, იგი სცხოვრებდა გურიის ერთს სოფელ მამათს. 13 წლის ექვთიმე მიბარებულ იქმნა ჯუმათის მონასტერში, სადაც სწავლობდა ქართულ საეკლესიო წიგნების კითხვას. 1859 წ. მონასტრის სკოლიდამ ოზურგეთის ორ-კლასიან სასულიერო სასწავლებელში იქმნა გადაყვანილი. 1863 წ. დაასრულა ორ-კლასიანი სასწავლებელი და 1864 წ. გადაყვანილ იქმნა ქ. ქუთაისის ოთხ-კლასიან სასწავლებელში. ამ სასწავლებელში ზედამხედველათ იმყოფებოდა იმ დროს ცნობილი და ღვაწლ-დებული მოღვაწე გერასიმე კალანდარაშვილი, რომელიც მოწაფეებზედ დიდათ მოქმედებდა, მოზარდ ბავშვებს უხსნიდა სხვა-და-სხვა რთულ საგნებს მარტივად და ასეთ კითხვათა გარეშე აცნობებდა თვით ახლად დაბეჭდილ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებსაც და მასთან ბეჭდვის ცნობასაც უმარტავდა, რასაც მოწაფე ექვთიმეზედ მეტად დიდი გავლენა ჰქონია. ბეჭდვის სიყვარული ექვთიმეს სკოლის სკამზედ ყოფნის დროს ჩანერგია გვამში. გერასიმე კალანდარაშვილი იქამდე აღმატებულის თვისებისა ყოფილა, რომ იგი 1866 წ. სკოლის მოწაფეებს კარგად აცნობებდა თვით გაზეთ „დროების“ ნომრებსაც, რომლის გამოცემაც 1865 წ. მარტის პირველიდგან იქმნა დაწყებული. „დროების“ პირველ ნახვის უმაღვე აღტაცებულა ექვთიმე ხელაძე და გულში

გაღვიძებია სტამბის ნახვა, გაცნობა, შესწავლა. 1866 წლის შუა რიცხვს, 29 აგვისტოს მონაწილეობა აიღო და ქუთაისიდან ტფილისის გამოემგზავრა ფურგუნით, რათა სტამბაში შესულიყო მონაწილედ და მეცხრე დღეს ქუთაისიდან ტფილისის ჩამოსულა კიდევ.

ამ დროს, ქ. ტფილისში სულ ექვსი სტამბა იყო და მათ შორის ერთი „ცისკრის“ რედაქტორის ივანე კერესელიძისა. პირველადვე ექვთიმე ხელაძემ ივანე კერესელიძეს მიმართა და სთხოვა მონაწილედ მიღება. ივანე კერესელიძემ სიამოვნებით მიიღო და მაშინათვე მიუჩინა საქმე. 11 თვის განმავლობაში ექვთ. ხელაძემ სტამბის ხელობა ისე შეისწავლა, რომ მას თავისუფლად შეეძლო დაეკავა ადგილი თვით იმ დროის ერთი სტამბის გამგის, მაჭავარიანისა, რომელსაც წელიწადში 500 მან. ჯამაგირი ჰქონდა. სტამბაში მეტად ხელ-მარჯვე ხელობის მცოდნეთ აღმოჩნდა, ქართული კითხვის კარგად მცოდნეთ, მუყაით ამომწყობლათ და მბეჭდავითაც. ასეთის სიყოჩაღის და მუყაითობის გამო ექვთიმე ხელაძე ივანე კერესელიძეს დიდათ შეუყვარდა, ექვთიმე სტამბაში მას ყველა საქმეს უკეთებდა, აწყობდა, ბეჭდავდა და „ცისკრის“ ხელისმომწერთაც ურიგებდა, რადგანაც ივ. კერესელიძეს ხშირად შეუძლებლობის გამო თვით „ცისკრის“ დამტარებელიც არ ჰყავდა. ერთად-ერთს ერთგულ გულშემტკივარ პირად ეს ირიცხებოდა, ამ დროს „ცისკარს“ და მის დამატებას „გუთნის დედას“ საკმარისი განსაცდელი მიაღვა კარს. იმ დროის ქართველ მკითხველ საზოგადოების ნაწილი ძრიელ მცირე რიცხვისაგან შესდგებოდა, გაზეთ „დროების“ გამოცემა „ცისკარს“ საქმე შეუფერხა, ხელის-მომწერლები ისე მოაკლდა და, თვით „გუთნის დედაც“ ისე შეწუხდა, რომ თუ არ ასეთი პირობები სტამბაში ხელოსნის მხრით, უამისოთ ივანი ერთობ აღრევე მოისპობოდნენ, ვერ შესძლებდნენ გამოცემას, რადგანაც შემოსავალი მარტო ბეჭდავასაც არ ჰყოფნიდა. ასეთ გარემოებაში მყოფ გამოცემათ და მთლათ ივანე კერესელიძის საქმეებს უანგაროთ ეხმარებოდა ექვთიმე ხელაძე. ივანე კერესელიძეც ისე აფასებდა ექვთიმეს შრომას და ისე პატივს სცემდა, რომ ამის გამო 1869 წ. მან ერთს თავის ნათესავს, საგინოვის ქალზედ ჯვარიც დასწერა. ამ ქალის ხელში ექვთიმემ სამღვდელოთ მომზადება დაიწყო, მას ამზადებდა კუკიის ნიკოლოზის ეკლესიის დეკანოზი იმნაძე. 1870 წ. ექვთიმეს მეუღლე გარდაეცვალა და რაკი ასეთ შემთხვევის შემდეგ მღვდლათ კურთხევა კანონით აღარ

შეიძლებოდა, ამიტომ მის ძებნას იგი სამუდამოთ გამოეთხოვა და ისევ თავის ხელობის საქმეს დაადგა.

ამავ წელს, ეს შევიდა ცნობილ სტეფ. მელიქიშვილის და ამხანაგობის სტამბაში და გაზეთ „დროების“ წყობა დაიწყო. იმ დროს „დროება“ ს. მესხის რედაქტორობით გამოდიოდა, მის ერთგულ თანამშრომლად ირიცხებოდნენ ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, პ. უმიკაშვილი და ზოგიც სხვანი, იმ დროის გამოჩენილი მწერლები. ყველა ამ პირებთან ექვთიმეს დაახლოვებული განწყობილება ჰქონდა, მათგან სრული პატივისცემა დაიმსახურა და ესეც პატივისცემით ემსახურებოდა. ამ დროს სტეფ. მელიქიშვილის სტამბაში დაიწყო ბეჭდვა გაბრიელ ევის კოპოზის „ქადაგებებისა“, რომელიც ექვთიმემ ამოაწყო და ამასთან სხვაც ბევრი ქართული წიგნები. ყველა ამოსაწყობს ეს ისე იათად იღებდა, რომ მის ფასის მოგონება და შედარება დღევანდელ ფასებთან ერთობ შორი-შორს იქმნება, შედარება არ შეიძლება. მაშინდელი 13 მ. ამოსაწყობ-გასაკეთებელი ღირს 30 მ. ჯდება, ასე შეიცვალა გარემოება. იმავე წლის ბოლოს, გ. წერეთელმა იჯარით აიღო დუბელირის სტამბა, მელიქიშვილის სტამბიდან იქ გადითანეს გაზეთი „დროება“, ახლად დაარსებული „სასოფლო გაზეთი“ და ამათ 1871 წ. „კრებულიც“ მოჰყვა. ყველა ამ გამოცემებს და უურნალ „მნათობსაც“ ექვ. ხელაძე აწყობდა, ყველას იგი უძღვებოდა წინა და თან ერთგულის გამგეობით სასტამბო საქმესაც აწვითარებდა. სტამბის საქმესა და ამოსაწყობაში მონაწილეობას იღებდნენ და ეხმარებოდნენ ბ. ნ. ნიკოლაძე და პ. იზმაილოვი, ამათ გარდა სტამბაში იარებოდნენ იმ დროის სომეხთ ცნობილ პირთაგანნი გ. სუნდუკიანცი, შავერდოვი, „მშაკის“ რედაქტორი გრიქურ არწრუნი, ჩიმიშკიანი და მრავალნიც ქართველნი, რომელნიც შეერთებულის უღლით მოქმედებდნენ, მაშინ ქართულ-სომხური წიგნები ერთ სტამბაში იბეჭდებოდა.

ექვ. ხელაძემ 1871 წ. მეორე ცოლზედ იქმნა ჯვარ-დანერილი. მეჯვარედ ს. მესხი იყო. ამ ქალისაგან მიეცა შვილები, ექვთიმეს სიძეა ჩვენი ნიჭიერი ბელეტრისტი ლალიონი, რომელმაც არა ერთის მოთხრობით მიიპყრო ჩვენი მწერლობის ყურადღება.

თუმცა ექვთიმე ხელაძე „ცისკრის“ რედაქტორს გამოშორდა და სხვაგან მუშაობდა, მაგრამ მას იმდენად ახსოვდა ივ. კერესელიძის ამაგი, რომ მუდამ ენატრებოდა ის ერთადერთი ძველი ქართული უურნალი არ დახურულიყო, არ მო-

სპობილიყო. ამ დროს ივანე კერესელიძეს „ცისკრის“ საბეჭდათ ძველად შექმნილი პატარა სტამბა ჰქონდა, მაგრამ სიღარიბის გამო სტამბას ვერ უძღვებოდა, მეტი გზა არ იყო, სხვა ვინმე უნდა ენახა სტამბის გამგეთ. ივ. კერესელიძე და ექ. ხელაძე მალე შეთანხმდნენ და 1872 წ. ექვთ. ხელაძემ მთავრობას თხოვნა მისცა საკუთარი სტამბის გახსნის შესახებ. 24 ივნისს 1872 წ. გუბერნატორისაგან ნებართვა აიღო. მალე გახსნა სტამბა ქ. ტფილისში, იარმუკაზმედ, ერთ უბრალო ოთახში და ივ. კერესელიძის ერთი ძველი დაზგა (სტანოკი) და სხვა სასტამბო იარაღიც გადიტანა ახალ სტამბაში და იქ მოათავსა.

მალე „ცისკრის“ აწყობაც დაიწყო. ამ სტამბის გახსნას იმ დროის ქართველობა მეტად სიამოვნების თვალთ მიეგება, რადგანაც სტეფ. მელიქისშვილის სტამბა ქართულ საბეჭდ საქმეებს ვერ ასდიოდა და სხვა სტამბა კი არსად იყო. ექ. ხელაძის სტამბაში მუდმივად იწყეს სიარული. პატივცემულმა ანტონ ფურცელაძემ, რომელმაც შემდეგ დროს ამ სტამბაში გაზეთ „გუთნის დედის“ გამოცემაც განაახლა, დაიარებოდა აგრეთვე პეტრე უმიკაშვილი, გ. წერეთელი და მრავალნიც სხვანი, იმ დროის ქართველთ მწიგნობარნი და ცნობილნი გვამნი. დრო ისეთი იყო, რომ ქართველნი სასტამბო საქმეებს ახლად ეწყობოდნენ და ამიტომ ყოველი საქმეც დიდათ უძნელდებოდათ, ხანდისხან თვით მწერლებიც კი მთელს ღამეებსაც ატარებდნენ სტამბაში, ნამეტურ გაზეთ „დროების“ გამოცემის დროს, რაც პატივცემულმა ნიკოლოზ ლოლობერიძემაც დაასაბუთა, რომ „დროების“ გამოცემის გამო ჩვენ კვირაში ერთს ღამეს სტამბაში ვათენებდითო. ცხადია, რომ რაკი გაზეთის თანამშრომლები ათენებდნენ სტამბაში ღამეს, ამომწყობნი და მბეჭდავნიც იქ იქმნებოდნენ და ამათ უფრო მეტი ჭაპანი ექმნებოდათ გასაწევი.

თუმცა პატარა სტამბა იყო ექვთიმე ივანეს ძის ხელაძის სტამბა, მაგრამ საკუთარი სტამბის შექმნის მეოხებით ექვთიმე ხელაძისათვის დადგა ახალი ხანა სასტამბო საქმის ასპარეზზედ მოქმედებისა. როგორც ვსთქვით და ეს სხვაგანაც გვითქვამს *), ექვთიმე ხელაძემ სტამბის საქმეებში საკმარისი ენერგია გამოიჩინა. ეს ცოტაა, მან ეს არ იკმარა. მან სტამბას მიაჩვია ქართველთა შვილები, თორემ მინამდევ ქართველები ახლოსაც არ ეკარებოდნენ სასტამბო საქმეებს, ბაყლობას, კინტობას და მენახშირეობას მისდევდნენ და სტამბას კი ახლოსაც არ ეკარებოდნენ. ამისათვის ექ. ხელა-

ძემ დაიწყო გურიიდან გურული ბიჭების ჩამოყვანა და შე-
გირდათ აყვანა სტამბაში. სამი წლის განმავლობაში სტამბა
ამან გურულის წერა-კითხვის მცოდნე შაგირდებით გაავსო.
მათ ერთგულათ დაანყებინა ხელობის შესწავლა, მაგალითებრ,
ასეთები არიან: იოსებ ხელაძე, ივანე კილაძე, ლუარსაბ ხე-
ლაძე, დიომიდე კილაძე, რომლის 30 წლის ასოთ-ამოწყობა
ქართულ წიგნთა გამომცემელ ამხანაგობამაც იდღესასწაულა.
პლატონ გოგვაძე, გ. მახარაძე, დომეტი შარაშანიძე
და მრავალიც სხვანი, ენით მოუთვლელნი. ჩვენ აქ ყველა
ხელოსნებს არ ვასახელებთ, მოვიხსენიეთ მხოლოდ ზოგიერთი
უხუცესი პირები და ისინი, რომელთაც შემდეგ თავიცი ისა-
ხელეს. აქ მოთვლილებში რამდენსამეს თბილისსა და იმერეთს
სტამბებიც აქვსთ დახსნილი და იგინი თავიანთ შეძლების და
გვართაც მოქმედებენ, ქართულ საქმეებს დროის შესაფერად
უძღვებიან, ზოგიერთს მთელის ოცის წლობით უმუშაუნიათ

---

*) „ისტორია ქართულის სტამბებისა“, გამოცემა 1900 წ.

ქართულს გაზეთებზედ, ეს ზოგ ალაგას დღესაც ისევია, ყვე-
ლა ვრცელი დიდრონი წიგნები მთლათ ამ პირებისაგან ამოა-
წყვეს და დაბეჭდეს, ყველა საქმეს ესენი უელვებდნენ და
ამის გარდა სტამბის მოწაფეებსაც ამრავლებდნენ. უნდა ითქვას,
რომ ყველა იგინი კი ექვთიმე ივანეს ძის ხელაძის მოწაფეთ
ითვლებოდნენ და მათ ამისაგან ჰქონდათ ხელობა შესწავლი-
ლი, დღეს ეს პირნი ცხოვრებით და ხელობით წელში გამარ-
თულები არიან და გვარიანათაც სცხოვრებენ. იგინი ითვ-
ლებიან პირდაპირ ექ. ხელაძის მოწაფეთ.

საზოგადოთ უნდა ითქვას, რომ ექვთიმე ხელაძეს ბეჭ-
დვის ასპარეზზედ საკმარისი შრომა მიუძღვის, მის ცხოვრე-
ბასთან მჭიდროთ არის დაკავშირებული ჩვენი სტამბის აღორ-
ძინების საქმე და მისი წარმატება. უნდა მოგახსენოთ, რომ
ოდესმე თუ ქართული სტამბის აღორძინების ისტორია დაი-
წერა, იქ ექვთიმე ხელაძე ისეთსავე საპატიო ადგილს დაიკა-
ვებს, როგორც მაგალითებრ ძის დროის პატივცემული ქარ-
თველი კათოლიკე მესტამბე სტეფანე მელიქიშვილი, რომე-
ლიც აგრეთვე გამომცემელი იყო გაზეთ „დროებისა“ დაარ-
სებიდგანვე, მასთანვე სხვაფერივაც ამაგდარი და ცნობილი
ჩვენი სტამბის ასპარეზზედ. ამ პირმა და მისმა სტამბამაც მე-
ტად დიდი სამსახური გაუწია ქართველობას, მას დიდი ამაგი
მიუძღვის ჩვენს მწიგნობრობაზედ. ამ სტამბის შრომასა და გან-

ვითარებაზედ დიმ. ბაქრაძესაც დიდი შრომა აქვს დადებული, მასთან ვახტანგ თულაშვილს, ნიკოლოზ ლოლობერიძეს, გ. წერეთელს და სხვათაც. ს. მელიქისშვილის სტამბის შემდეგ თითქმის მთელს საქართველოში ექვთიმე ხელაძის სტამბა ითვლებოდა ერთად-ერთ სტამბად, სადაც მართლაცა და ქართული წიგნებიც იმავე სიუხვით იბეჭდებოდა, როგორც მელიქისშვილის სტამბაში.

დღეს რომ ასე გამრავლდა ჩვენში სტამბები, ყველა ეს, სულ მომდევარნი არიან მელიქისშვილის და ექვთ. ხელაძის სტამბისა, ამ სტამბათა გამაგრების ნიადაგის და ქართველთ შორის ქართული წიგნების ბეჭდვის განმტკიცების და აღორძინების შედეგია. უნდა მოვიხსენოთ, რომ ს. მელიქისშვილის და ექვ. ხელაძის სტამბათა არსებობის საქმეს მეტად დიდი მომავალი მოჰყვა, ბრწყინვალე შედეგი და დიდებით აღსანიშნავი გარემოება, რა გარემოებამაც ქართული წიგნების ბეჭდვის საქმეც ერთი ათად მალლა ასწია და ააღორძინა. დღეს ქართველ ერის ცხოვრების ასპარეზზედ ქართული წიგნების ბეჭდვის საქმე გაბრწყინებულია, გამაგრებული, ამ სიმაგრეს და ძლიერებას ცხოველის შუქით და სინათლით ასულ-მეტყველებს და აბრწყინებს ქართული სტამბა და მისი გამაგრებული ჩარხი, მისი მანქანა, დაზგა და სხვა იარაღები. მეტად ძნელი საქმე იქნება, რომ მომავალში ან ამ სტამბის ასპარეზი და მისი ძალა და ან ამ სტამბის მექონი ერი და მისი ავკარგიანობა რომელიმე გარემოებამ ანუ პირობებმა ჩანთქას და მიწასთან გაასწოროს, მას ვერავინ მოერევა, ვერავინ შესძლებს მის დაცემას და განადგურებას, ქართული სტამბის ძლიერება და ძალა არის სახსარი თვით ქართველის ერის, ქართველის გვარის, მის ენის და მწიგნობრობის, განვითარების და მოქალაქობის, წარმატების, გაძლიერების, რომელსაც ადვილათ ვერავითარი მოსავალი ვერ გააქრობს, ვერ აღგვის დედამიწის პირიდან. ასეთია გარემოება ქართული სტამბის, ასეთი პირობები ჰყოლობს მას და ამავე პირობების ზვირთებს და ნაკადულებს შეადგენენ ქართველი მესტამბენი, რომლის წევრათაც ითვლება აქ მოხსენებული ექ. ხელაძეც.

ექვთიმე ხელაძის სტამბის გახსნა, მისი მოღვაწეობა სტამბის ასპარეზზედ და მოქმედება აღსანიშნავია იმითაც, რომ ამ პირმა თავის პირველის დღიდგანვე სტამბის ხელობის შესწავლის და სტამბის გახსნისთანავე ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვის საქმესაც ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია. მან სტამბის გახსნის უმაღლვე დაიწყო ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვა

და უნდა ითქვას, რომ მესტამბის გარეშე ქართულ წიგნთა გამომცემლის სახელიც დაიმკვიდრა, მისგან იმავე თავითვე დღემდე ძრიელ ბუერი ქართული წიგნებიც გამოცემულა. ბევრი მისი გამოცემა ჩვენი მწერლობის ასპარეზზედ საყოველთაოდ იქონიებს მნიშვნელობას, ოდესმე ქართული სიტყვიერების და მწერლობის ისტორიის დამწერიც მოიხსენებს ექ. ხელაძეს, ვითარცა ქართულ მესტამბეობასთან ერთად ქართულ წიგნების გამომცემლათაც. ექ. ხელაძის გამომცემლობის შესახებ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მან მეტად საჭირო დროს დაიწყო ქართული წიგნების ბეჭდვა, ისეთ დროს, როცა საქართველოში ქართველთ შორის წიგნის ბეჭდვა ჭაჭანებათაც არ იყო. მთელი წლები ისე გადიოდა, რომ ქართულს ენაზე სულ პატარა წიგნაკიც არ იბეჭდებოდა. ასეთ გარემოებაში მოთავსებულ ქართველთათვის ექ. ხელაძის სტამბამ ის გავლენაც იქონია, რომ მან თვით ხელაძის მსგავსად სხვა ახალგაზდა ქართველებიც წახალისა წიგნების ბეჭდვის საქმეში, მან ბევრს ქართველს შეაჩვია წიგნების ბეჭდვის საქმე, ბევრს გაუადვილა იგი და ბევრი ქართველის გული მორთო და შემოსა ქართული წიგნების გამოცემის სურვილით, მის გაძლიერებით და აღორძინებით.

წიგნებისა გამოცემის გარდა ექ. ხელაძემ, საქართველოს დაბასა და სოფლებშიაც პირველად დაიწყო ქართული წიგნების ტარება. მაგალითებრ, თბილისიდან ამან პირველად წაიღო გურიაში ქართული წიგნები და დაუწყო ვრცელება, თვით საერო ბაზრობაზედაც მიდიოდა, თან წაგნები მიჰქონდა და ჰყიდდა, რაშიაც ჯეროვან დახმარებას აძლევდნენ ადგილობრივი ქართველი მოხელენიც, ყველა მოხელე ექვ. ხელაძის საქმეს სიამოვნებით უმზერდა, მხარს აძლევდნენ, რომ გურიაში პეტრე-პავლობას, ნაგომრობას და სხვა დღესასწაულებშიაც წიგნები ეტარებენა, მისი წარმოება არ მოესპო. ამ საქმემ გურიაში ნიადაგი იპოვა და ფეხი გაიმაგრა. შემდეგ დროებში იქ ექ. ხელაძის გარდა სხვებიც აღმოსწდნენ წიგნების მბეჭდავ-დამტარებელ-გამყიდველ-გამავრცელებლებლათ.

უპირველესობა კი ამ პირს ეკუთვნის და მის შრომას. აღსანიშნავია, რომ ასეთ დაშორებულს ადგილებში ექვთიმე ხელაძე ქართულ წიგნებს ხშირად მუქთათაც არიგებდა. აქაიქ სამკითხველოებს და სკოლებსაც მრავლად და კარგა რიცხვს ქართულ წიგნებსაც სწირავდა. იმერეთს გარდა ქართული წიგნების ტარება ტფილისის ახლო-მახლო სოფლებ-

შიაც დაიწყო, როცა კი სადმე დღეობა იქნებოდა, მაგალითებზე, მცხეთობას მან წიგნები პირველად 1875 წ. წაიღო. ეს პირველი მაგალითი იყო, წიგნები ძრიელ ცოტა გაიყიდა, მაგრამ ამ გარემოებამ მაინც არ დააბრკოლა. შემდეგაც იქ წიგნებს ყოველთვის ატარებდა და მას გარდა სხვაგანაც მიჰქონდათ. დღეს ეს საქმე წინ არის წასული და იგი ყველასთვის ცხადიც გახლავს. ამასთან ექვ. ხელაძე დროს შოულობდა და ხშირად წერილებსაც სწერდა გაზეთ „დროებაში“ და „სასოფლო გაზეთში“.

სასტამბო საქმეების მართვით და მუშაკობით ისე წავიდა წინ, რომ ექვ. ხელაძემ 1879 წ. შეიძინა მსწრაფლ-მბეჭდავი მანქანა. სტამბის ასე მოწყობამ მას შესძინა დიდი საქმიანობაც. ამის სტამბაში იქმნა მოკრებილი დასაბეჭდათ ყველა ქართული გამოცემანი, ერთი სიტყვით არ დარჩა რამე ქართული გამოცემა, რომ იგი ხელაძის სტამბაში არ ყოფილიყოს დასტამბული, სტამბა საქმიანობით ხშირად ისე იყო დატვირთული, რომ მბეჭდავი მანქანა დღე და ღამე მუშაობდა. ბევრს ქართულს წიგნს მინიჭებია ამ სტამბის საშუალებით ნათელი. ისიც უნდა ითქვას, რომ ექვ. ხელაძეს ქართული წიგნები ყოველთვის იათად უბეჭდავს. 1875 წელს, ყველა საეკლესიო საბუთების ბლანკები და საეკლესიო ხუცური წიგნები რუსეთში იბეჭდებოდა და ექვთიმე ხელაძის მეცადინეობით და ფასს დაკლებით ტფილისში იქმნა გადმოტანილი, რომელიც დღესაც მის სტამბაში იბეჭდება და რამდენიმე პირი პურსა სჭამს. ამითი შესანიშნავია მისი ამაგი.

სასტამბო საქმეთ გარეშე ექვ. ხელაძე სხვა-და-სხვა საზოგადო საქმეებშიაც იღებდა და იღებს კიდევაც მონაწილეობას, მაგალითებზე, 1890 წ. იგი ამორჩეულ იქმნა ქაშვეთის წმ. გიორგის ეკლესიის მნათედ. აქ ამას 10 წლის განმავლობაში ყოველთვის სიამოვნებით ირჩევდნენ. ამ ხნის განმავლობაში ერთგულ სამსახურისთვის მთავრობისაგანაც იქმნა დაჯილდოვებული სტანისლავა მესამე ხარისხის ორდენით.

1896 წ. მთავრობის განკარგულებით 8 თვით შეჩერებული იქმნა ერთად-ერთი ქართული დღიური გაზეთი „ივერია“. ამ ამბავმა ბევრი ქართველი შეაწუხა, მთელი ერი უგაზეთოდ დარჩა. ამ დროს ე. ი. 1896 წ. დამლევამდე ექვ. ხელაძემ მთავრობას თხოვნა მისცა და დღიურ ქართულ გაზეთის გამოცემის „წყაროს“ ნება-რთვა სთხოვა, თვით გამომცემლათ იყო დანიშნული და რედაქტორად სხვა პირი ჰყვანდა დასახელებული. აქ საქმისათვის იგი პეტერბურგშიაც წავიდა და

მეცადინეობდა ნების აღებას, მაგრამ ეს ვერ მოუხდა და მალე ვ. გუნიას „ცნობის ფურცლის“ გამოცემის ნება-რთვა მოუვიდა, ამიტომ ექ. ხელაძემ თავის განძრახვას თავი დაანება, თორემ უამისოდ ექ. ხელაძე უსათუოდ დღიურ ქართულ გაზეთსაც გამოსცემდა.

წელს, 1902, 24 ივნისს, ამდენ საქმეთა შემდეგ, ბ.

ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძეს შეუსრულდა 30 წელიწადი მას შემდეგ, რაც იგი ქართული სტამბის ასპარეზზედ საკუთარის სტამბით იმოქმედა. როგორც ძნელათ, ისევე დღეს ექ. ხელაძის სტამბა დატვირთულია სხვა-და-სხვა ქართულის გამოცემებით და როგორც უნინ, ისევე დღეს ამ სტამბაში ბევრი ვრცელი ქართული წიგნი გამოსულა და უეჭველია კიდევაც გამოვა. ვალად ვრაცხთ დღეს აღვნიშნოთ ამ სტამბის 30 წლის არსებობა და ამ ხნის განმავლობაში მისგან სარგებლობის მოტანაც ქართველთ წინაშე.

ვინატრებთ სულით და გულით, რომ ამ სტამბას შემდეგაც ისევე შეესრულებინოს თავისი ვალი, როგორც ეს დღემდე იყო. ექ. ხელაძის სტამბის არსებობის მოგონებით ჩვენ ვიგონებთ არა მარტო მის არსებობას და შრომას, არამედ ყველა იმ პირთა და მუშაკთაც, რომელნიც ამ სტამბაში მუშაობდნენ და ქართულ საქმეებსაც პირნათლად ასრულებდნენ. ექ. ხელაძის სტამბის მოგონება და პატივისცემა ჩვენ ცხადს საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ქართველნი შეძლების და გვარად სასტამბო საქმეებს პატივით მოიხსენებენ და ვისაც კი ამის ასპარეზზედ ამაგდართ ნახვენ, ყველა იმათ შრომას ჯეროვან პატივს აგებენ და აფასებენ.

ასოთ-ამომწყობლობაში აღმატებული შრომის მოყვარეობა ექვთიმე ხელაძეს „ცისკრის“ რედაქციაში ყოფნის დროსვე შეეტყო. მუშაკობით ივ. კერესელიძე გახარებული იყო. ამ დროს, რედაქციაში მიბრძანდა აკაკი, ივ. კერესელიძემ აკაკის სიამოვნებით აუწყა, რომ ჩემ სტამბას ერთი გურული საოცარი ახალგაზდა ხელოსანი ამოდრავებსო და თან უჩვენა ექვთიმე, როგორც ამომწყობი, მართლაცა და ექვთიმე ხელაძე შესანიშნავი ხელოსანია. იცის კარგად ხუცური კითხვაც და ამომწყობაში მას ძნელათ რომ რომელიმე მუშაკი ხელოსანი შეედაროს, მას მთელი ღამეობით შესძლებია მუშაკობა და სუფთათ საქმის კეთება. სულ ასეთი პირობები და გარემოება იყო, რომ მისი ნაშაგირდალები ყველა თუ არა უმრავლესი ნაწილი მაინც დიდის შრომის მოყვარეობით არიან აღვსილნი. შრომის მოყვარეობის გარდა

ყველა იგინი ექვთიმე ხელაძის სტამბაში ქართული მნიგნობრობის სიყვარულშიაც ხელოვნდებოდნენ, კითხვას ეჩვეოდნენ და სამერმისოდ ქართულ მნიგნობრობის მცოდნეთაც სჩნდებოდნენ.

როგორც თავშიაც ვსთქვით და ამას წინეთ ეს გაზეთ „ცნობის ფურცელშიაც“ გამოსთქვეს, ჩვენშიაც უკვე მოვიდა ისეთი დრო და გარემოება, როცა ჩვენც უნდა პატივით შევხედოთ ჩვენთ სასტამბო მუშაკთა და მათი შრომის თავაზი და თანაგრძნობაც საქვეყნოთ ვალვიაროთ, რადგანაც ეს ვალია შესმენილის და შორს მხედველის ერის. ამიტომ გვენატრება სულით და გულით, რომ ექ. ივანეს ძის ხელაძის საქმეთა მიმბაძავნი ჩვენში მრავლად გამოსულიყვნენ და ქართველთ შორისაც უფრო დიდის წარმატებით წინ წასულიყვნენ.

დღეს, ექ. ხელაძის სტამბა ქალაქ ტფილისის სტამბებთ შორის პირველ ხარისხის სტამბათა რიცხვში ითვლება. სანატრელია და საქები, როცა ასეთ ხელოსან მუშაკთა შრომა ფასდება და მას შეძლების და გვარად ჯეროვან პატივსაც აგებენ. ეს პატივისცემა ექ. ხელაძის სტამბამ ერთად თვით ექ. ხელაძესთან დიდის აღსაფსებით დაიმსახურა და ამიტომ დღეს ჩვენც მადლობას და პატივისცემას ორივეს ვუძღვნით.

1902 წ. 24 ივნისი.

ექვთიმე ივ. ხელაძის სტამბის 30 წლის იუბილეს გადახდა.

ამ 1902 წ. ივნისის 29-ს „ედემის“ ბაღში

ვერაზე, გადახდილ იქმნა არა ჩვეულებრივი ნადიმი: იქ მოეყარა თავი ასამდე კაცს, რომელნიც დღესასწაულობდნენ 30 წლის შესრულებას მას აქეთ, რაც ექვთიმე ივანეს ძემ ხელაძემ გამართა და აწარმოვებს ქართულს სტამბას, უხუცესს ყველა ქართულ სტამბებს შორის!

გარემოება დიალაც რომ სასიხარულო და სადღესასწაულო იყო!

სტამბის სიმკვიდრე და წარმატება გონებითი მოძრაობისა და მწერლობის წარმატების მომასწავებელია.

ამიტომაც იყო, რომ იუბილეს დღეს ექვ. ივ. ხელაძეს მრავალი მოსალოცავი დეპუტა და წერილი მოუვიდა, რომელთაგან აქ ვბეჭდავთ რამდენსამე.

ვეძღვნი ბ. ექვთიმე ივანეს ძეს ხელაძეს ოცდა-ათის
წლის იუბილეს გამო.

„ოდეს ვიყავ ახალ-გაზრდა
და სიამით სძგერდა გული“,
გურიიდამ ტფილისს მოველო
შრომისთვის თავ-დადებული.
ის დრო იყო ქართველთათვის
სავალალო, სატირალი,
მათში კეთილს ვერ ხედავდა
შეგნებულის კაცის თვალი:
უმეცრების ღმერთს მონებდა
მაშინ საქართველოს შვილი
და მიაჩნდა ნეტარებად
ლოთობა და ტკბილი ძილი...
სამშობლოს და მოძმე ერის
აღარ სწამდა განახლება
და მეტს ბარგად მიაჩნდა მას
წინ-სრბოლა და განათლება.
მაგრამ თვისს ხვედრს არ გასწირავს
ხელ-აღებით ღვთის-მშობელი,
საქართველოს ნუგეშ-მცემი,
მის ჰატრონი და მფარველი.
მის წყალობით საქართველოს
მოველინენ მოციქულნი,
შეებრძოლენ უმეცრებას
სინათლისთვის განწირულნი.
ვითა მთვარე თვისი შუქით
შორს გატანტავს ღამის ბნელსა
და სოფელსა გადმოუვლენს
სინათლესა სანატრელსა,
ისე მათმა მოძღვრებამან
გაახარა ჩვენი ერი,
შეაყვარა განათლება
და გახადა ბედნიერი.
შეაყვარა მას ყოველი,
რაც ერის გულს აცისკროვნებს,
სულს ჩაუდგამს, იმედს აძლევს,
მცონარებას შეაძულებს...
ნეტავ იმათ: გაანათლეს

საყვარელი ჩვენი მხარე,
ქართველთ გულში გაიკეთეს
თვისი ძეგლი და სამარე!
მეც იმ დროსა ხელი მივჰყავ
სტამბის საქმის შესწავლისა
და ვფიქრობდი თვის ძალღონით
სამშობლოსთვის რამ შევლასა!
შევისწავლე სტამბის საქმე
სასარგებლო, მაგრამ რთული:
ბევრს ნაღველს და ჭირს ვითმენდი
იმისთვის თავ-განირული...
ამ საქმესა ვუერთგულებ
აგერ ოცდა-ათი წელი.
ის არს ჩემი გულის სატრფო,
ის არს ჩემი საყვარელი!!
ღმერთსა ვფიცავ, მე სხვა საქმე,
გინდ მსურდეს, ვერ შევიყვარო;
მენატრება, მის წინაშე
თვით სიცოცხლეს გავეყარო!!
მრწამს, მოვჰკვდები იმ შეგნებით,
რომ შრომასა ვაღმერთებდი,
გაურბოდი სიზარმაცეს
და სამშობლოს ვმსახურებდი.
მომავალში, მრწამს, მადლობით
მომიგონებს მე ქართველი,
თუმც არ ვიყავ პუბლიცისტი,
არც მგოსანი, ლექსთა მთხზველი!!

წერილები

ტფილისიდან.

ბატონო ექვთიმე!

დიდად მადლობელი ვარ მონვევისათვის სადილზე სახვა-ლიოდ ოცდა-ათის წლის დაფუძნების დღეს თქვენის სტამბისა. კარგად მახსოვს თქვენი საქმის დანყება, როდესაც ჩემი „სასოფლო გაზეთი“ თქვენთან გადმოვიტანე და შემდეგაც სხვა-და-სხვა გამოცემულ წიგნებზე ან გაზეთებში ვმუშაობდი. ვისურვებ ყოველ კეთილ საქმის წარმატებას თქვენთვის და თქვენის ოჯახობისა და ჩემ ნათლულის ოჯახობისათვის.

ბოდიშს ვიხდი, რომ სადილზე ვერ გიახლები. კიდევაც მადლობას მოგახსენებ.

დავშთები პეტრე უმიკაშვილი.

29 ივნისი 1902 წ.

გულითად პატივცემულო ექვთიმე!

დღევანდელს დღეს ცხადად წარმომიდგება თვალ-წინ ის დრო, როდესაც თქვენს სტამბაში იბეჭდებოდა, ჩემს ზედა-მხედველობის ქვეშ, ფრიად საგულისხმიერო წიგნაკი დავით იაკ. ქართველიშვილისა – „საქართველო დავარდნილია“. ეს დრო იყო 1875 წლის დამდეგი და მაშინ ახლად ეწყობოდა თქვენი ჯერ ისევ ნორჩი სტამბა. ვინ არ იცის, რომ სტამბაც ერთი დარგია წერა-კითხვისა და, საზოგადოდ, განათლების სწრაფად მოსაფენად ერთი თქვენმა დანესებულებამ ამ მხრივ ბევრი იზრუნა, ბევრი დახმარება აღმოუჩინა ჩვენს მწიგნობრობას. პირად თაოსნობით, მოუღალავ სიმხნით თითქმის არარაისაგან შეჰქმენით დიდი და ნაყოფიერი დანესებულება. გულის სიღრმით გილოცავთ 30 წლის თავს ამ დანესებულებისას. ვისურვებ თქვენს დღევანდელობას და ვინატრი საქართველოს გასწენოდეს მრავალი თქვენისთანა თაოსანი კაცი: თუ მამულს თაოსანი კაცები საკმაოდ ჰყავს, გინდ დავარდნილი იყოს, მალე აყვავილდება. მაპატივეთ, რომ თვით დღევანდელს იშვიათ მეჯლისში ვერ ვიღებ მონაწილეობას სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო.

თქვენი უერთგულესი მეგობარი მ. ჯანაშვილი.

1902 წ. 30 ივნისი

ქ. ტფილისი.

ბ-ნო ექვთიმე!

სულით და გულით გილოცავთ ამისთანა ღირსეულს
საუბილევო დღესასწაულს.

თქვენ, ბ-ნო ექვთიმე, ჩვენს ერში, თითქმის გუტენ-
ბერგი ხართ, ყველა სხვა ქართული სტამბები მაგ საქმეში
მხოლოდ თქვენი ჩამომავლობაა.

კარგად მესმის თქვენი ხანგრძლივი ბრძოლა და გაჭირ-
ვება მაგ ძნელს საქმეში ოცდა-ათის წლის განმავლობაში და
ამისათვის თქვენი მუდამ გულითადი თანამგრძნობი და
ვიქმნები. იცოცხლეთ მრავალ-ჟამიერ! ნება გაქვთ, ბ-ნო
ექვთიმე, სთქვათ მუდამ, რომ თქვენ ჩვენს ძვირფასს სამშო-
ბლო ქვეყანაში „სტამბა-ბეჭდვა“ საძირკვლიანად დაგიარსე-
ბიათ.

დიდათ ვწუხვარ, რომ მაგისთანა ღირსეულს თქვენს
დღესასწაულში მონაწილეობა ვერ მივიღე, რადგან რამდენი-
მე დღით თბილისიდან გასული ვიყავი.

ყურადღებისათვის დიდად და დიდად გმადლობთ.

თქვენი მუდამ თანამგრძნობი უმორჩილესი თავადი
კონსტანტინე იორამის ძე ხერხეულიძე.

1902 წ. 2 ივლისი.

დიდად პატივცემულო ექვთიმე ივანეს ძე!

გაზეთებიდან ამოვიკითხე, რომ თქვენ აპირებთ ოცდა-ათის
წლის მოღვაწეობის დღესასწაულსა. ქართულმა სტამბის სა-
ქმემ რომ ოცდა-ათი წელი უხიფათოდ იცხოვროს და კვა-
ლი დააჩინოს, მართლა, რომ სადღესასწაულოა. თქვენ პირა-
დად სული ჩაუდგით მაგ საქმეს, ბევრი მწუხარება, შეჭირ-
ვება გამოიარეთ და ეკლიან გზაზედ ფეხ-შიშველი იარეთ,
მაგრამ საქმეს მაინც არ უღალატეთ. რამდენიმე თაობა
ქართველი აღიზარდა შენს სტამბაში და შენის მონწყალებით
დღეს ლუკმას სჭამენ. მე პირადად თქვენგან დიდად დავაღე-
ბული ვარ ერთის შემთხვევისაგამო, რომელიც არ შემძლიან,
რომ არ დავასახელო. კარგად მახსოვს, რომ მეც და სხვებიც
შევირდობის დროს დავიარებოდით შენტან სტამბაში, როდესაც

ჯერ-ისევ გ. წერეთლის (დუბილერის) სტამბაში იყავით. მაშინ „სასოფლო გაზეთის“ კორექტურას ვასწორებდი ხოლმე და ხანდისხან პატარ-პატარა წერილებსაც ვთარგმნიდი იმ გაზეთისათვის. მახსოვს მე მოგიტანე 1872 წ. ერთი წერილი სათაურით; „ძველ-ახალი ამბავი“, გთხოვე „დროებაში“ დაგებეჭვდინებინა. არ დამავიწყდება ის წამი, როდესაც სერგეი მესხთან მიმიყვანეთ და გამაცანით იგი. წერილი შენის თხოვნით დაიბეჭდა 1872 წ. № 41. ამ გარემოებამ დიდი გავლენა იქონია ჩემზედ და ნელ-ნელა შევეუდექ მწერლობასა. იქნება, ასეთი გულმხურვალე მონაწილეობა რომ არ მიგელო ჩემს მდგომარეობაში, ავცთენვიყავ სამწერლო ასპარეზსა.

დღეს მადლიერი ამ გარემოებითა ვისურვებ შენთვის და შენის სტამბისათვის უკეთეს წარმატებას.

თქვენი მოღვაწეობის პატივის-მცემელი ს. ზ. მგალობლიშვილი.

15 ივნისი 1902 წ.

პატივცემულო ექვთიმე ივანეს ძევ!

დღეს შესრულდა 30 წელიწადი, რაც შენ დაარსე ქ. თბილისში საკუთარი სტამბა. პატივ-საცემლად ამა შენის სტამბის 30 წლის არსებობისა დღეს აქ შემოკრებულან მრავალნი ნაცნობნი და ამხანაგნი შენნი და სხვათა შორის მეც მოვედი ამ დღისთვის საქართველოს ერთი შორეული კუთხიდან (გურიიდან). გილოცავ მეც 30 წლის თქვენი სტამბის არსებობას და ამავე დროის განმავლობაში თქვენს დაუღალავ კეთილ-მოღვაწეობის დღესასწაულს.

კეთილშობილო ექვთიმევ! მე, როგორც მახლობელი; შენი ნათესავი, მონამე ვარ თქვენის წარსულის ცხოვრებისა, და ამისათვის მსურს აღვხუხო აქ, პატივცემულის საზოგადოების წინაშე, ყველა თუ არა, ის ზოგიერთი კეთილნი საქმენი, რომელიც მიგიძღვის შენ. მე არ შევეხები საზოგადოთ ყველას, იმას რასაც დანვრილებით იხსენიებს ბ. ზ. ჭიჭინაძე თავის წერილში, ის ყველა ჭეშმარიტებაა. მხოლოდ ვამბობ, რომ შენის წინამძღოლობით აღიზარდნენ შენს სტამბაში მრავალი გურულ-იმერელნი ქართველნი, შენ იყავი მათი წინამძღვარი,

მათი მასწავლებელი. შენის რჩევა-დარიგებით ისინი ასცილდნენ იმ უბრალო და გამოუდევარ ხელობას, რომელსაც ეტანებიან გურულ-იმერლობა აქ ქალაქში. ყველამ ვიცით, რომ ზოგიერთნი შენი გაზრდილები თვით განაგებენ საკუთარ სტამბებს საქართველოს სხვა და სხვა დაბა-ქალაქებში. არათუ მართო შენი გაზრდილები, არამედ შენი გაზრდილის გაზრდილებიც კი უზრუნველ-ყოფილ არიან ცხოვრებაში. ყველა ამას მე მივანერ თქვენს მამობრივ მზრუნველობას მათზედ. რაც შეეხება ქართულ მნიგნობრობას, ეს ხომ შენით გავრცელდა გურიაში. 1878 წ. პირველი მაგალითი იყო, რომ შენ თვითონ დაატარებდი გურიაში იარმუკაში გასასყიდათ ქართულს წიგნებს. იქიდან აქნობამდის იმდენად გავრცელდა გურიაში ქართული მნიგნობრობა, რომ დღეს თითქმის ყველა სოფელში არსებობს წიგნთსაცავ-სამკითხველო და ხშირათ მოიპოვება თქვენგან შეწირული წიგნები. განსაკუთრებით სოფ. მამათის სამკითხველო შენი შეწირულებით სულდგმულობს ჯერ-ჯერობით, შემდეგშიაც, იმედია, არ მოაკლებთ თქვენს ზრუნვას შენის სამშობლოს მამათის სამრევლო სკოლას და წიგნთსაცავს. შენ გსურდა შეგემოსნა და მიგელო მღვდლობა მამის ადგილი. ეს ბედმა არ გარგუნა, რადგან შენ მოგიკვდა პირველი ცოლი. მაგრამ ასე სჯობდა, ვინაიდან შენ ამ 30 წლის განმავლობაში მაგ მოღვაწეობით უფრო ნაყოფი მოუტანე შენს სამშობლოს. მახსოვს, რომ შენის საშუალებით მამზადებდი სამღვდლოთ თბილისის სემინარიაში საღვთისმეტყველო საგნებში და დღეს გავხდი ღირსი მღვდლობისა, მამა თქვენის მოადგილეთ მამათის ეკლესიაზედ. არც ეკლესიას აკლია თქვენგან შემწეობა. რაც კი მოიპოვება მამი საეკლესიო სამკაული, ყველა ეს შენი შეწირულია. მამ გისურვებ იცოცხლოთ დიდხანს და თქვენისთანაები არ მოჰკლებოდეს ჩვენს ქვეყანას.

შენი ძმისწული მღვდელი კალ. ხელაძე

ივნისის 29 1902 წ.

ბ. ექვთიმე ივანეს ძევ!

თქვენი სტამბის 30 წლის არსებობა ქართულ წიგნების

ბეჭვდისათვის ხელის შეწყობის გარდა იმით არის კიდევ შესამჩნევი, რომ მაგ სტამბამ განრთვნა და ურმის ასპარეზე გამოიყვანა ასზედ მეტი ასოთ-ამწყობნი, თავისი ხელობით რომელნიც სჭამენ დღეს ლუკმა პერს და ასაზრდოებენ ცოლშვილსა და ნათესაობას...

აი ეს არის მოსალოცი და გილოცავ კიდევ.

აქვე უნდა აღვნიშნო ერთი საგულისხმო გარემოებაც.

ამ 36 წლის წინად თქვენ ჩამოდით ტფილისში, სადაც თქვენი თავისა და შრომის სურვილით გატაცებული გულის მეტი არა ჩამოგყოლიათ რა!

36 წლის განმავლობაში თქვენი გამრჯელობითა და მომჭირნეობით შეიძინეთ სტამბის ხელობის ცოდნა ზედმინეონით, ჩინებული დიდი სტამბა, რაც ორმოცამდე მუშა კაცს აძლევს საზრდოს, და საკუთარი სახლი თფილისის საუკეთესო ქუჩაზე...

თფილისში ამ 36 წლის განმავლობაში ჩამოსულ ას ქართველში ორმოცდაათს რომ იმის მესამელი შეეძინა, რაც თქვენ შეიძინეთ – დღეს ქართველთ ბინადრობა ბევრად უფრო დიდზე იქნებოდა განეული სიგრძე სიგანით, ვიდრე დღეს არის და ჩვენი ქონებაც სხვების ხელში ასე ფეხ-აკრეფით არ გადვიდოდა...

მაშ კვლავაც გაგიმარჯოს ღმერთმა და გაუმარჯოს აგრეთვე ქართველის გამრჯელობასა და მომჭირნეობას, რომლის ცოცხალი მაგალითი დღეს შენა ხარ.

ილია ჭყონია.

1902 წ.

კავკავიდან.

პატივცემულო და საყვარელო თანამემამულე
ბატონო ექვთიმე!

დღეს მომიტანეს გაზეთებმა ამბავი, რომ შესრულებულა 30 წელი მას შემდეგ, რაც თქვენ გაგიხსნიათ ტფილისში თქვენი სტამბა.

ადამიანისა და დაწესებულების ცხოვრებაში 30 წელი

მთელი ხანაა და, თუ ამოდენა დრო მიმდინარეობდა განუწყვეტელ სასარგებლო შრომაში, იგი თვალსაჩინო და სამგალითო მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. სწორედ ასეთი მოვლენაა თქვენი საქმე. ჩვენი მწერლობის განვითარებაში თქვენა და თქვენმა სტამბამ ისტორიული როლი შეასრულეთ. რა თქმა უნდა, ხანგრძლივმა შრომამ თქვენც მოგანიჭათ ის თვალსაჩინო სახელი, რომელიც სამართლიანად დაიმსახურეთ სულითა და გულით გისურვებთ მრავალ წელს ჯანმრთელობას და დღეგრძელობას, რომ თქვენი მრავალ-მნიშვნელოვანი საქმე მიმდინარეობდეს თქვენს სანაქებოდ და ჩვენდა სასიხარულოთ.

თქვენი პატივისმცემელი
პართენ ალექსანდრეს ძე გოთუა.

2 ივლისი 1902 წ.
ქ. კავკავი.

გურიიდან.

სული წმიდა მოვიდეს თქვენზედა და
ძალი მაღლისა გფარვიდეს თქვენ ყოველთა
დღეთა ცხოვრებისა თქვენისათა.

დიდათ-პატივცემულო ბ.
ექვთიმე ივანეს ძე!

პირველ ყოვლისა მოვალე შორის ახლოს და ქრისტეს იესოს მიერ ლოცვა-კურთხევას მოგიძღვნი, რომლისა თანა ვსთხოვ ყოვლისა დამბადებელსა ღმერთსა ჩვენსა თქვენს ორსავე სოფლის მრჩობლ ცხოვრებასა, რომლისა ძალით ჰგებდეთ მრავალ ჟამიერობით უძლეველად ყოველთა წინააღმდეგომთა მტერთა თქვენთადმი, ვითარცა ხართ ყოველითურთ კმაყოფილნი და ბედნიერნი, ას წილ უბედნიერესად ეგებდეთ ან და უკუნისამდე.

ასრე შორიდან გილოცავთ იმ მიზნამდის მიღწევას, რომელიცა იდღესასწაულეთ და მეც გამიზიარეთ თქვენი სამხი-

რულო იუბილე 30 წლის სახელოვანი თქვენის სტამბის დაარსებისა. მართალია, ვერ დაგესწარი, მაგრამ სამაგიეროდ, როგორც სულიერი მამა, ყოველს წირვა-ლოცვაში პატივისცემით მოვიხსენიებ უკვდავსა და ღარიბთ მონყალე სახელსა თქვენსა.

დავშთები თქვენი მაღალ-კეთილშობილების მარად
ლოცვით მომხსენებელი მღვდელი
ანტონ გალოგრე.

6 ივლისი 1902 წელი.
ქ. ოზურგეთი.

ქუთაისიდან.

ძვირფასო ძმაო და მეგობარო
ექვთიმე ივანეს ძევ!

მხურვალის გულით აღვავლენ ვედრებას უფლისადმი, და ვსთხოვ ზეციერს დიდებას თქვენს გრძელს ჟამიერს სიცოცხლეს. მოგცეს ღმერთმა ძალა და ღონე, რომ თქვენს სტამბას ჩვეულებრივ განეგრძოს შრომა და მეცადინეობა, და მომაულის დროისათვის კვლავ გედღესასწაულებინოს მეორე 30 წელიწადი. ჯ მიზეზი მოუსვლელობის და უპასუხოების იყო ისა, რომ 15 ივნისიდან 31 ივლისამდე ქუთაისშიდ ვარ კურსებზედ. იმედი მაქვს მაპატივებ.

თქვენი მაღალკეთილშობილების მლოცველი
მღვ. დავით დუმბაძე.

5 ივლისს.

დიდათ პატივცემულო
ექვთიმე ივანეს ძევ!

ბედნიერი ვარ, რომ მოვესწარი 30 წლის თქვენი სტამბის იუბილეს დღესასწაულს. ეს დღესასწაული განსაკუთრებით ჩემი სასიხარულო დღე იყო. მაგ დღესასწაულს ღვთიურ „მანანასავით“ ვეგებებოდი, მაგრამ, როგორც სჩანს, კაცის ავცილდება, რასაც შესტრფი და შეჰხარი და მეც ამცილ-

და ეს ჩემთვის სანატრელი შემთხვევაა. განსაკუთრებით ჩვენ თქვენი აღზრდილნი, ზნეობითად ვალდებულნი ვიყავით გვედღესასწაულებია დიდის ამბით ეს დღე, მაგრამ როგორც ვიცი, არაფერი თანაგრძნობა არ მიგიღია იმ პირთაგან, ვინც ვალდებულნი იყვნენ და ვინც თქვენის მეოხებით დღეს პურსა სჭამენ. ეს თითქმის ბუნების კანონი ყოფილა, რომ ისე შენი ნაამაგარი და გამოზრდილი ვერ დაგაფასებს, როგორც გარეშე მაყურებელი, მაგრამ კიდევ მადლობა ღმერთს, რომ სრულიად დაუფასებელი არ რჩება თქვენი ამაგი და სხ...

მე კი ჩემის მხრით სულით და გულით ვუერთდები თქვენს დღესასწაულს და ვისურვებ, რომ თქვენი ნაყოფიერი შრომა კიდევ ისე ჯანმრთელად და შეუბღალავად იყოს გაგრძელებული, როგორც აქნობამდის.

თქვენი მარად ერთგული
იოსებ ხელაძე.

1902 წ. 13 ივლისს.

ქ. ქუთაისი.

ძვირფასო ექვთიმე!

მოგილოცავთ ოცდა ათის წლის თავს თქვენის სასტამბო შრომისას.

წიგნია კაცის გულითადი მეგობარი და მანუგეშებელი. წიგნია თქრთა აღმძვრელი და სწორ გზაზე დამყენებელი; ლხინში დამატკობელი და ჭირში გამამხნეველებელი. წიგნია მესაიდუმლე ადამიანის გულისა და მისწრაფებისა. წიგნი გვაახლოვებს და გვასაუბრებს მრავალთ საუკუნეთ წინად გარდაცვალებულს ჩვენს ძმებთან და მასწავლებლებთან და გვიზიარებს მათ უკვდავს აზრებს. ხოლო ამ აზრთა და გრძნობათა გამავრცელებელნი, შეუმჩნეველნი სტამბის მუშაკნი, მადლ-მოსილ შემქნელთა თანაბრად, ღირსნი არიან ყოვლის პატივის ცემისა და თანაგრძნობისა. იცოცხლეთ ხანგრძლივ, დაულალავო მუშაკო ექვთიმე, მრავალ ჟამიერ.

მელიტონ გობეჩია.

ტფილისი.

დიდად პატივცემულო
ექვთიმე ივანეს ძევ!

შინაურმა გარემოებამ მაიძულა მოულოდნელად წავსულვიყავ ბორჯომს და ამიტომაც მოვაკლდი სიამოვნებას პირადად მომელოცა თქვენთვის, თქვენი 30 წლის იუბილე და დამელია თქვენი სადღეგრძელო.

გილოცავთ ამ თქვენს დღესასწაულს და ვისურვებ, რომ სრულის ჯანითა და ღონით გედღესასწაულოსთ აგრეთვე 50 წლის იუბილეს.

თქვენი პატივისმცემელი
ვლ. მელიქ-ბეგლიაროვი.

პატივცემულო ექვთიმე!

გილოცავთ თქვენი სტამბის 30 წლის ქველს მოღვაწეობას, ვისურვებ თქვენს კიდევ დიდ-ხანს სიცოცხლეს ამ სასარგებლო საქმისათვის.

ვწუხვარ, რომ იუბილეზე ვერ ვესწრები.

დ. მ. დუმბაძე.

დიდათ პატივცემულო
ექვთიმე ივანესძევ!

ოცდა ათი წელიწადი დიდი ხანა არის რაიმე ხელოვნების აღსასრულებლად კაცის ცხოვრებაში

კაცი, რაც უნდა კმაყოფილი იყოს თავისი მუშაობით, რაც უნდა უზრუნველ იყოს მისი მდგომარეობა, მაინც მუშაობა ოცდა ათი წლის განმავლობაში თავს მოაბეზრებს, მოლაღავს და ენერგიასაც შეუსუსტებს; მაგრამ შენ კი ეს ხანა მუშაობისა თუმცაღა განვლე ეკლის გზითა, რაზედაც შეგხვდა ბევრი უსიამოვნება, ბევრთაგან ხელის შეშლა, სიღარიბე, მაგრამ მხნეობა შენი და ენერგია არ შედრეკილა. მოვალეობას ასრულებდი მთავრობის და სა-

ზოგადოების წინაშე კეთილ სინდისიანათ. გარდა ამისა ბევრი კეთილი საქმე დაგითესია შენს ხანგრძლივ სტამბის სამსახურში. ნაყოფივ კეთილი თესლისა თვალ-წინ გვიდგას: შენ მიერ აღრზდილი ახალ გაზღობა თითქმის ყველგან და ყველა სტამბებში მუშაობენ და უზრუნველად თავს იკვებებენ. ამ გვარი შრომა და ღვაწლი შენი ოცდაათი წლის სტამბაში მუშაობისა, იმისი გამგეობა, პატრონობა სინდისიანათ და გაერცვლება დიდი განძია სასტამბო ისტორიისათვის, ამისათვის მოგილოცავ ამ საქმეარ სადიდებელ შრომას და ვისურვებ ამავე შრომით და ენერგიით განგეგრძოს ნაკისრი საქმე მეორე იუბილეიმდის.

ევროპიულ ოპერათა არტისტი მომღერალი

ფილიმონ ქორიძე.

პატივცემულო ექვთიმე ივანეს ძე!

გულითადის სიამოვნებით გილოცავთ თქვენს 30 წლის იუბილეს დღესასწაულს და ვსწუხვარ, რომ შემთხვევამ არ მომცა ნება დაგსწრობოდით და ერთად მესიამოვნა თქვენთან. 30 წლის შრომა ამ გვარ საქმეში ადვილი არ არის, განსაკუთრებით იმ პირველ ხანებში, როდესაც ქართული ბეჭდვის საქმე არ იყო აგრე დაჯილდოვებული; თუმცა რამოდენიმე პირები ხედვიდენ სტამბას, როგორც სასარგებლო საგანს მწერლობის გასავრცელებლად და გახსნეს სტამბები, მაგრამ იმათ მალე დაანებეს თავი, რადგან ძლიერ მძიმე მოთხოვნილება ჰქონდა. და თქვენ კი თქვენის დაუღალავი შრომით გაატარეთ 30 წელი. ამოდენი წელი კაცის ცხოვრებაში დიდი რამ არის და ისიც დაუმატოთ, ეგეთი შრომა და დიდი ხარჯები, როგორათაც თხოულობს სტამბა, ღმერთმან მოგცეს დღეგრძელობა და ამ წმიდა შრომაში გაგატარებინოს დანარჩენი დღეები თქვენის ცხოვრებისა.

პატივცემულო ექვთიმე ივანესძე, მე ვიყავი 1880 წლიდამ ძლიერ დაახლოვებული პირი, როგორც თქვენთან, ეგრეთვე

თქვენს სტამბასთან; მახსოვს, რომ თქვენს სტამბასთან იყო თითქმის სკოლა, სადაც იზღებოდნენ 10–15-მდის ყმაწვილები თქვენის მამობრივი მზრუნველობით და დღეს ისინი არიან საუკეთესო მშრომელი ყმაწვილი კაცები. ღმერთმან მოგცეს ძალა და ღონე, რომ კიდევ დიდხანს ეგრე უმანკოთ ემსახუროთ ამ წმინდა საგანს, რომელიც გაგიტარებიათ ამ 30 წლის განმავლობაში.

თქვენი გულითადი პატივისცემელი და თანა ძმა
ივანე ოტიას ძე ქაჯაია

27 ივნის, 1902 წ.

ქ. ქუთაისი.

სიტყვა

ასოთ ამწყობლის დიომიდე კილაძისა.

ბატონო ექვთიმე ივანეს ძე! თქვენის 30 წლის სტამბის არსებობის დღესასწაულს, მეც დიდის სიამოვნებით ვეგებები, რადგანაც მე თქვენის საშუალებით გამეხსნა ცხოვრების გზა და კვალი. თქვენის საშუალებით ვნახე თფილისი, თქვენ ჩამომიყვანეთ გურიიდან და სტამბაში მიმიღეთ მონაფეთ.

ვინ იცის? თქვენ რომ არ ბრძანებულყავით და თქვენი დახმარება არ მქონოდა უამისოდ მე სად ჩავარდნილყავი, რა ხალხსა და წრეში და მასთან ვან იცის რა მესწავლა და რა შემეთვისა. შესაძლებელი იქნებოდა, რომ თქვენგან ეს ჩემი მფარველობა ასე არ მომხდარიყოს, უამისოდ მე ისეთ გარემოებაში ჩავარდნილყავი, რომ მით მეც სამუდამოთ გავფუჭებულყავ, ცუდ-კაცად გამოვსულ ვიყავ. მადლობა ღმერთს, რომ მე ამ გარემოებას თქვენის წყალობით ავსციდი.

ამიტომ მოგმართავთ და სრულის თანაგრძნობით გიცხადებთ ჩემს პატივისცემას და თანაგრძნობას, რათა კვალად დიდხანს იცოცხლოთ და იმუშაკოთ სტამბის ასპარეზზე. ღმერთმა გაცოცხლოთ და კარგათ ბრძანდებოდეთ.

1902 წ.

ყოვლად პატივცემულო,
ექვთიმე ივანეს ძე!

ამ წლის ივნისის 24-ს შესრულებულა თქვენი სტამბის არსებობის 30 წელიწადი. ეს ამბავი სასიამოვნოა განსაკუთრებით ჩვენის კუთხის – გურიისათვის, რადგანაც თქვენ ამ კუთხის ამაგდარი შვილი ხართ და ბევრი აქაური ყმაწვილკაცობა სჭამს დღეს ლუკმა-პურს თქვენისა და თქვენის სტამბის მეოხებით.

ძალიან მინდოდა დაესწრებოდი თქვენს იუბილეს, მაგრამ ავადმყოფობამ ხელი შემიშალა.

თქვენი ზურაბ ღლონტი.

მის მაღალ-კეთილშობილებას და დიდად პატივცემულს
ბატონს ექვთიმე ივანეს ძეს!

პირველად ვისურვებ თქვენს სისოცხლეს და მუდამ უამს კეთილად ბრძანებულყოფით, ყოველივე თქვენი კეთილის ნდომითა.

გარდა ამისა მოგილოცავთ ოცდა-ათი წლის შესრულებას თქვენის სტამბის არსებობისას.

მრავალ-ჟამიერ იყოს თქვენი სიცოცხლე.

დაუშთები თქვენი მორჩილი

ტერენტი სვიმონის ძე დანელია.

1902 წ. 4 ივლისი.

ქ. ყარსი.

ბატონო ექვთიმე!

გილოცავ თქვენი სტამბის ოცდა-ათი წლის კეთილად მოღვაწეობას

მდაბალი მაქსიმე ჩიქოქიძე!

22 ივნისი.

დეპეშები.

**თქვენო კეთილშობილებაგ,
ექვთიმე ივანეს ძეგ!**

მოგილოცავ 30 წლის სტამბის დაარსებას ტფილისს.
ალექსანდრე, ეპისკოპოსი გურია-სამეგრელოსი.

28 ივნისსა, 1902 წელსა.

ქ. ფოთი.

დერნებტიდან.

გილოცავ იუბილეს. ვისურვებ მომავალშიაც ასეთის
წარჩინებით წაგეყვანოს საქმე. ვწუხვარ, რომ ნადიმზე ვერ
გესწრებით.

ნიკო ნიკოლაძე.

ქუთაისიდან.

გულითადი მოხარული ვარ, რომ ასე წარჩინებით მიდის
თქვენი საქმე, საქმე ქართულის ბეჭდვისა. ვწუხვარ რომ ამ
ჟამად არ შემძლია თქვენს შორის ყოფნა.

მეველე.

ოზურგეთიდან.

ეს არის გავიგე, რომ თქვენი იუბილეა. სულთა და გუ-
ლით გილოცავ.

ანტონ ღუმბაძე.

სურამიდან.

ახლა-ხან მივიღე თქვენს იუბილეზე დაპატიჟების ბარათი.
ვწუხვარ, რომ ვერ დავესწარი დღესასწაულს თქვენისთანა
იშვიათის მუშაკისას, რომელმაც არა-რაისაგან განითქვა უმ-
ნიკვლო სახელი და მოიპოვა ჩინებული მდგომარეობა. იცო-

ცხლეთ მრავალ უამიერ კიდევ ბევრისა და ბევრის სამაგალი-
თოდ.

ვალ. გუნია.

ბორჯომიდან.

მოგილოცავ იუბილეს უხუცესის ქართულის სტამბისას,
და ვისურვებ თქვენთვისა და ქართული ბეჭდვის საქმისათვის
დღეგრძელობას.

ვახტანგ ღამბაშიძე.

სუმბათოვოდამ.

გილოცავ 30 წლის შესრულების დღიდან თქვენის სტამ-
ბის გახსნისას.

ნიკო ჭკუასელი.

თელავიდან.

სულითა და გულით გილოცავ საიუბილეო დღესასწაულს
დაუღალავს მუშაკს სტამბისას.

პეტრე ხუნდაძე

ბაქოდან.

გულითადად გილოცავთ თქვენი სტამბის 30 წლის იუ-
ბილეს. ვისურვებთ თქვენთვის წარმატებას მომავალშიაც.

ხრიაკოვი და ბანიხი.

ექვთიმე ივანესძე ხელაძის სიტყვა.

ბატონებო!

უღრმესი სულით და გულით მადლობას მოგახსენებთ,
ვინც დღეს პატივი მეცით და მობრძანდით, აგრეთვე იმათაც

დიდს მადლობას ვუძღვნი, ვინც დეპეშით და წერილებით მომილოცეს, ამასთანავე არ შემოძლია დიდი პატივისცემით არ მოვიხსენიო: დიდათ პატივცემულო ნიკო ნიკოლაძე, პეტრე უმიკაშვილი, ანტონ ფურცელაძე, ილია ჭავჭავაძე, ზაქარია ჭიჭინაძე, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი და ივანე მაჩაბელი, რომელნიც დიდს შემწეობას მაძლევდნ და ზოგი მათგანი დღესაც მაძლევს სიტყვით თუ საქმით. ამათი შემწეობით სულდგმულობს დღეს ჩემი სტამბა, ღმერთმა ამათში ცოცხლებს დღევრძელობა მიანიჭოს და გარდაცვალებულთ სასუფეველი დაუმკვიდროს.

რაც შეეხება ბ.ბ. ანდრია ლულაძის და ივანე მჭედლიშვილის ჩემდამო მომართულ სიტყვას ასოთ-ამწყობი კასის დაარსების და მეთაურათ დადგომის თავობაზე, ამას მე ძლიერ თანავეგრძნობ.

ეს საქმე ვგონებ ნაკისრი აქვთ სხვებს და, თუ მოვესწარი იმის განხორციელებას, ჩემს წვლილს მას არ მოვაკლებ. ეხლა კი ჩემი სტამბის 30 წლის არსებობის სახსოვრად ვკისრულობ სრული ჩემი ხარჯით დავბეჭდო ერთი ქართული წიგნი და მისი შემოსავალი მოხმარდეს იმ მომავალ კასას; მხოლოდ ესთხოვ ბ.ბ. ილია ფერაძეს, ანდრია ლულაძეს და სოფრონ მგალობლიშვილს, ამოარჩიონ დასაბეჭდათ ერთი სასარგებლო ქართული წიგნი.
